

प्रकरण पाहिले

प्रकरण पहिले

भूमिका आणि मनोगत

"राधेय" आणि "मृत्युजंय" मध्ये अनुक्रमे रणजित देसाई आणि शिवाजी सावंत यांनी जी महाभारतीय व्यक्तींची चित्रे रेखाटली आहेत ती अभ्यासताना दोघांच्या व्यक्तिचित्रणात साम्याचा भाग आढळत नाही तर काही बाबीत आत्यंतिक टोकाचा विरोध आढळतो. दोघांनी केलेल्या एकाच व्यक्तीच्या चित्रणात असा फरक का पडावा याचा शोध घेण्याचा या प्रबंधिकेत प्रयत्न केलेला आहे.

रणजित देसाई हे कथा, कादंबरी आणि नाटक या तीनही क्षेत्रांत विपुल व वैविध्यपूर्ण लेखन करून सुप्रतिष्ठित झालेले साहित्यिक. मराठी ऐतिहासिक कादंबरीच्या क्षेत्रात त्यांच्या "स्वामी" आणि "श्रीमानयोगी" कादंबऱ्यांनी वाचक समीक्षकांचे लक्ष वेधून घेतले. ऐतिहासिक व्यक्तित्वातील माणूसपण शोधण्याचा स्वामीतील त्यांचा प्रयत्न महत्त्वाचा ठरला. "बारी", "माझा गांव", "समिधा" या सारख्या कादंबऱ्याद्वारे त्यांनी ग्रामीण समाजजीवन रेखाटले तर "राधेय"च्या निमित्ताने कर्णासारख्या अलौकिक पण उपेक्षित व्यक्तिमत्त्वाचा शोध घेतला. म्हणजेच सामाजिक आणि पौराणिक कादंबऱ्यातून उपेक्षितांचे अंतरंग उलगडून दाखविणाऱ्याचा मनस्वी प्रयत्न देसाईंनी केला आहे.

"मृत्युजंय" या शिवाजी सावंत यांच्या कादंबरीने अफाट लोकप्रियता मिळविली. या कादंबरीच्या अनेक आवृत्या निघाल्या. नाट्यरूपांतर झाले. पौराणिक कादंबरीत उल्लेखनीय असणारी ही साहित्यकृती मराठी साहित्यापुरती मर्यादित राहिली नाही तर, हिंदी, इंग्रजी, गुजराथी, कानडी, तेलगू, बंगाली अशा अनेक भाषांमध्ये भाषांतरीत होऊन ती विशेषत्वाने गाजली.

"मृत्युंजय" कादंबरीत कर्णाची अनेकविध रूपे साकारली आहेत. अपमानाने जळणारा कर्ण, कवचकुंडलांचे ही दान करणारा कर्ण दानशूर कर्ण, महापराक्रमी कर्ण, महारथी कर्ण आणि वृषालीच्या सहवासात भावुक होणारा कविमनाचा कर्ण, शोण, राधामाता, अधिरथ यांच्या प्रमाने भारावणारा कर्ण इ. कादंबरीकाराने कर्ण जीवनाकडे कोणत्या भूमिकेतून पाहिले आहे ? कर्ण ही व्यक्ती कशी होती याचा अभ्यास प्रबंधिकेत मांडणार आहोत.

महाभारतीय व्यक्तिचित्राकडे अनेक दृष्टिकोनातून पाहता येते आणि त्यानुसार चित्रणाच्या वेगवेगळ्या पध्दती आढळून येतात. त्यांचाही विचार करणार आहे. मुळात व्यासांचीच व्यक्तिचित्रे अनेक वैशिष्ट्यांनी वेधक झाली आहेत. त्यांच्या आधारानेच चिकित्सकपणे आपली व्यक्तिचित्रे वैशिष्ट्यपूर्ण करण्याचा प्रयत्न कादंबरीकारांनी केला आहे. 'कादंबरी' हा स्वतंत्र वाङ्मय प्रकार हाताळतांना या लेखकांनी मूळ व्यक्तीमत्वात कोणते बदल केलेत किंवा कसे याचाही विचार करावा लागणार आहे.

लहानपणापासून मी माझ्या घरी महाभारतातल्या गोष्टी आणणांच्या तोंडून ऐकत होते. महाभारतातल्या कथा आणणा आपल्या रसाळवाणीने अतिशय रंगवून सांगत. महाभारताबद्दल कुतुहल जागे झाल्याने मी आणणांना अनेक प्रश्न विचारीत असे. प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर मला समजावून, साध्या-सोप्या भाषेत सांगत असत. त्यामुळे महाभारतातील कथात गोडी वाटू लागली. त्याचबरोबर शाळा, हायस्कूल, कॉलेजमध्ये शिक्षकांच्याकडून जेव्हा - जेव्हा महाभारतातील कथांचा संदर्भ येई तेव्हा महाभारतातील व्यक्तिबद्दल आकर्षण निर्माण होऊ लागले.

इयत्ता बारावीत असताना "मृत्युंजय" "राधेय" या कादंबऱ्या वाचून काढल्या आणि त्यातील कर्ण या व्यक्तिरेखेभोवती मन गुंतले. पदवी, पदवीव्युत्तर शिक्षण पूर्ण करून उच्च शिक्षणासाठी एम्.फिलला प्रवेश मिळाला आणि माझ्यापुढे प्रबंधिकेच्या विषय निवडीचा प्रश्न उभा राहिला. "काव्य" हा वाङ्मय प्रकार निवडावा की "कादंबरी" वाङ्मय

प्रकार निवडावा अशी द्विधा मनस्थिती झाली असताना मी महावीर कॉलेजवर जाऊन माझ्या मार्गदर्शक डॉ. विद्या शहा यांची भेट घेतली. त्यांनी "मृत्युजंय" "राधेय" या कादंबऱ्या वाचण्याविषयी सुचविले. कादंबऱ्या मी वाचलेल्या होत्याच. महाभारत माहीत होते. त्याबद्दल आकर्षणही होते. मार्गदर्शकांशी झालेल्या चर्चेतून 'कर्ण' या व्यक्तीरेखेचे चित्रण देसाई व सावंत यांनी कसे वेगळे केले आहे याचा अभ्यास करणे खरोखरीच आनंदाचे व संशोधनात्मक होईल असे वाटून तो विषय निवडला.

कादंबरीमध्ये एकाच व्यक्तीला प्रमुख स्थान देऊन त्याच अनुषंगाने घटना-प्रसंगांची मांडणी करून त्या व्यक्तिमत्त्वाला सुव्यवस्थित आकार देऊन साकार करणे यात कादंबरीकाराचे कसब असते. अशी ही व्यक्तिचित्रणात्मक कादंबरी होते तसे पाहता चरित्र, आत्मचरित्र, व्यक्तिचित्रण या वाङ्मय प्रकाराशी व्यक्तिचित्रणात्मक कादंबरीचे भरपूर साम्य असूनही थोडे वेगळेपण आहे. त्याचाही तांत्रिक बाजूने विचार मांडणे आम्हाला आवश्यक वाटले.

पौराणिक किंवा ऐतिहासिक व्यक्तीकडे बघण्याचा दृष्टीकोन वेगवेगळा असू शकतो. इतिहास अथवा पुराणातून व्यक्तित्वाच्या जीवनातील काही मोजक्याच घटना कळतात. या घटना प्रसंगांना जोडणाऱ्या काल्पनिक रेषा मात्र वेगवेगळ्या अनेक प्रकारच्या असू शकतात. अशा रेषा काढण्याचा प्रयत्नच कादंबरीकारांनी केलेला असतो. कुंतीने जन्मानंतर कर्णाला नदीत सोडून दिले ही एकच घटना पण त्यामुळे कर्ण पोरका झाला. पोरक्या कर्णाचे दुःख त्याच्या यातना त्याच्या मनाला वाटणारी आई विषयीची ओढ हा सर्वभाग कल्पनेने चितारता येतो. याऊल्लट कर्ण अधिरथ या सूताच्या घरी मोठ्ठा झाला. यामुळे समाजातल्या तत्कालिक प्रथेनुसार तो नीच ठरला. त्याची समाजात उपेक्षा झाली असं उपेक्षित कर्णाचे दुःख अनेक दृष्टिने वेगळेच हो. नकळत ही एक सामाजिक घटना होऊन कर्णाच्या निमित्ताने उपेक्षित व्यक्तित्वाचे दुःख कसे असते ते भोगताना त्याला कोणत्या

यातना होतात हे कळून समाजात विचारमंथन होऊ शकते. म्हणजे घटना तीच पण दृष्टीकोन वेगळा यामुळे कादंबरीचे स्वरूप वेगळे होऊ शकते.

अशा प्रकारे "राधेय" आणि "मृत्युजंय" या दोन कादंबऱ्या चिकित्सकपणे अभ्यासून व्यक्तिचित्रणात्मक कादंबरीचे तंत्र विशेष, महाभारतातील कर्णाचे व्यक्तिमत्त्व, राधेय मधील कर्ण चित्रण, आणि रणजित देसाई आणि सावंत या दोघांच्या भिन्न लेखन शैलीमुळे संपन्न झालेल्या या दोन स्वतंत्र कलाकृती याचे विवेचन आम्ही करणार आहोत.

अभ्यासाची दिशा ठरवून त्यादृष्टीने सखोल अभ्यास करून तो व्यवस्थितपणे मांडण्याचाही प्रयत्न करणार आहे तरीही काही उणीवा राहणे शक्य आहे. तशा त्या राहिल्या असल्यास अभ्यासकानी निरीक्षकांनी, परीक्षकांनी क्षमा करावी ही विनंती. ह्या उणीवा केवळ माझ्याच दोषामुळे राहिलेल्या आहेत. त्याचा मार्गदर्शकाशी काही संबंध नाही.